

І. П. Кушніркандидат юридичних наук,
докторант докторантури Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовується необхідність наукового розроблення окремого напрямку – інформаційних відносин у діяльності Державної прикордонної служби України. Це пояснюється кризою призму розвитку сучасного інформаційного суспільства, в якому прогресивно зростає роль інформаційних відносин у зв'язку з розширенням прав громадян на отримання інформації шляхом подання звернення (запиту), збільшення можливостей громадянського суспільства в контролі за органами публічної адміністрації, вдосконаленні сучасних електронних засобів в управлінні інформацією, посиленні захисту інформації, яка є важливою для окремих фізичних (юридичних) осіб, колективів, органів влади та держави. Крім таких загальних установок, актуальність дослідження зумовлена особливостями процесів, що відбуваються у сфері охорони державних кордонів, а саме: впровадженням нової системи охорони державного кордону на основі європейських практик, виникненням нових інформаційних загроз у прикордонній сфері.

Саме тому та через відсутність комплексного дослідження теоретичних засад цих відносин є необхідність отримання нових знань про об'єкт дослідження, виявлення протиріч та формулювання шляхів розвитку (вдосконалення) інформаційних відносин у діяльності ДПСУ.

У статті зазначено про значне зростання наукових досліджень як з інформаційних, так і прикордонних відносин, які дають змогу генерувати попередньо отримані знання (у вже наявних дослідженнях) на якісно нові закономірності розвитку інформаційних відносин у межах реалізації форм оперативно-службової діяльності ДПСУ.

Проаналізовані наукові дослідження з інформаційної та прикордонної тематики дали змогу дійти висновку, що теоретична основа інформаційних відносин у діяльності ДПСУ зумовлена міжгалузевим характером широкого теоретичного масиву дослідження цих відносин у найкращих здобутках теорії інформаційного, адміністративного права та сукупності наукових досліджень, в яких розкриваються характерні особливості регулювання прикордонних відносин (правових, військових, технічних тощо). Що стосується об'єкта нашого дослідження, наукові розвідки мають стихійний і фрагментарний характер у цій сфері.

Ключові слова: наукові дослідження, інформація, охорона державного кордону, інформаційні загрози, інформаційне суспільство, право на інформацію.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного інформаційного суспільства відбувається у прогресуючому зростанні ролі інформаційних відносин, розширенні прав громадян на отримання інформації шляхом подання звернення (запиту), збільшення можливостей громадянського суспільства в контролі за органами публічної адміністрації, у вдосконаленні сучасних електронних засобів в управлінні інформацією, посиленні захисту інформації, яка є важливою для окремих фізичних (юридичних) осіб, колективів, органів влади та держави. Зако-

нодавче визнання (збільшення) прав в одних суб'єктів взаємозумовлює виникнення в інших суб'єктів відповідних обов'язків щодо їх забезпечення. Такі тенденції відображають інтенсивність удосконалення інформаційних відносин як у всьому суспільстві, так і в окремих сферах діяльності держави, що потребують окремих наукових розробок.

У зв'язку із цим виникла необхідність розв'язання наукової проблеми в межах окремого напрямку – інформаційних відносин у діяльності Державної прикордонної служби України

(далі – ДПСУ), що зумовлено впровадженням нової системи охорони державного кордону на основі європейських практик, виникненням нових інформаційних загроз у прикордонній сфері. Зміст проблеми спричинений фактичною відсутністю комплексного дослідження теоретичних засад цих відносин, що породжує необхідність отримання нових знань про об'єкт дослідження, виявлення протиріч і формулювання шляхів розвитку (удосконалення) інформаційних відносин у діяльності ДПСУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науково-теоретичні засади інформаційних відносин досліджували у працях відомі українські і зарубіжні вчені-правознавці, спеціалісти у сфері дослідження інформації та інформаційних відносин: А.Б. Агапова, С.С. Алексєєв, О.Ф. Андрійко, І.В. Арістова, Ю.М. Батурін, В.Ю. Баскаков, І.Л. Бачило, К.І. Беляков, С.М. Братусь, В.М. Брижка, Ю.П. Бурило, А.Б. Венгерів, В.Д. Гавловський, М. В. Гуцалюк, М.І. Дімчогло, В.А. Залізник, Р.А. Калюжний, В.О. Кір'ян, О.В. Копан, В.О. Копилов, Б.А. Кормич, О.В. Кохановська, Н.С. Кузнецова, М.Ю. Кузнецова, В.А. Ліпкан, О.Г. Марценюк, А.І. Марущак, В.Н. Протасов, Г.Г. Почепцов, О.М. Селезньова, І.М. Сопілко, О.О. Тихомирова, М.М. Рассолова, К.П. Череповський, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець, Т.А. Шевцова, О.В. Шепета, О.І. Яременко та ін. Окремо питання інформаційного забезпечення та інформаційної безпеки в межах реалізації завдань оперативно-службової діяльності ДПСУ знайшли своє відображення у працях В.О. Білецького, В.Л. Зьолки, В.А. Кириленка, А.І. Коротушака, М.М. Литвина, Р.М. Ляшука, Д.А. Мула, Р.В. Рачка, М.А. Стрельбицького, О.Є. Цевельова, О.М. Шинкарука та багатьох інших. Разом із тим дослідження проблематики інформаційних відносин у межах діяльності ДПСУ не були відображені в комплексній науковій розробці, а згадані праці зумовили основний вектор в обраному напрямі наукового пошуку.

Мета статті. Значний розвиток наукових досліджень як з інформаційних, так і прикордонних відносин нині потребує генерування попередньо отриманих знань (у вже наявних дослідженнях) на якісно нові закономірності розвитку інформаційних відносин у межах реалізації форм оперативно-службової діяльності ДПСУ. Тому за мету визначено аналіз наукових праць, які утворюють методологічну основу дослідження інформаційних відносин у діяльності ДПСУ.

Виклад основного матеріалу. Формування теоретико-правових основ інформаційних відносин у сучасному ракурсі здійснено колективом авторів: В.Д. Гавловським, В.В. Гриценко, В.С. Цимбалюком та ін. Результатом спільної роботи став перший навчальний посібник «Інформаційне право», в якому розглядаються проблеми визначення змісту, сутності та особливостей інформаційного права з урахуванням його об'єкта – суспільних інформаційних відносин. У роботі розроблені такі визначення, основні поняття та категорії: інформаційне суспільство; система правового регулювання соціальних інформаційних відносин; сутність теорії інформаційної безпеки та її напрями; інформаційна культура. Крім того, досліджена роль інформації в суспільних відносинах та органів публічної влади у формуванні державної інформаційної політики, висвітлені базові принципи правового регулювання суспільних відносин в умовах формування інформаційного суспільства [1].

Не менш важливе значення в розвитку теорії інформаційних відносин мають напрацювання у роботі А.І. Марущака «Інформаційне право: доступ до інформації», в якій акцентується на теоретичних основах та практичних засадах реалізації права громадян на доступ до інформації, досліджено гарантії реалізації права громадян на доступ до інформації, процедури отримання громадянами інформації (доступу до інформації про діяльність органів державної влади, приватної інформації про фізичну особу) тощо [2].

Особливим, на думку автора, є навчальний посібник «Теорія держави і права» (О.О. Тихомиров, М.М. Мікуліна, Ю.А. Іванов та ін.), в якому поряд із традиційними темами розглянуті ті, які відображають наявні та перспективні зміни в теорії держави і права, спричинені розвитком інформаційного суспільства та потребами забезпечення інформаційної безпеки. Зокрема, акцентовано на таких питаннях, як «електронне урядування» в механізмі держави, право в інформаційному суспільстві, інформаційне право і законодавство в Україні, особливості інформаційних правовідносин, особливості інформаційних правопорушень, інформаційні права людини, правові засади інформаційної діяльності органів влади в Україні [3].

Багатоаспектне дослідження проблеми формування і здійснення державної інформаційної політики та якісне забезпечення державного управління інформаційною сферою

в умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства здійснене І.В. Арістовою в дисертації «Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади». Сутність інформаційних відносин обґрунтовано як систему виробництва – поширення – споживання. Запроваджена ідея поступового перетворення управлінських відносин на інформаційні сприяла доктринальному розширенню інформаційних відносин [4, с. 8]. І.В. Арістова інформаційні відносини розглядає як інформаційні зв'язки між суб'єктами політичної системи суспільства, держави, що виникають під час одержання, використання, зберігання та споживання інформації [5, с. 172].

Загальні тенденції концептуальних і системних теоретико-правових засад формування та реалізації державної інформаційної політики в умовах глобальної інформатизації та розвитку інформаційного суспільства, запровадження концепції е-врядування з обґрунтуванням теоретико-методологічних засад і напрямів підвищення ефективності її правового регулювання досліджені І.М. Сопілко в докторській дисертації «Правові засади державної інформаційної політики України» [6] та розвинуті в монографії «Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні» [7].

Інформаційні відносини в діяльності ДПСУ є невід'ємною частиною державної інформаційної політики (є її продовженням, втіленням засадничих вимог держави у конкретних відносинах), функціонування інформаційного суспільства, що ґрунтується на вимогах нормативно-правових актів та посідає відповідну нішу в реалізації інформаційних інтересів, потреб усіх суб'єктів відповідних відносин прикордонної сфери.

Інститут інформаційних відносин в інформаційному праві досліджено в монографії О.М. Селезньової «Теоретико-методологічні основи інформаційного права України» [8] та відображено в докторській дисертації «Теоретико-методологічні основи інформаційного права України як інтегрованої категорії» [9]. Науковець дослідила сутність інформаційних відносин та запропонувала під їх змістом розуміти «визначену сукупність суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що належать суб'єкту інформаційних відносин». При цьому автор підкреслює, що органам влади притаманна більша кількість обов'язків, а фізичним особам – більшість прав [8, с. 256]. Також О.М. Селезньова

розкрила ознаки, властиві таким відносинам, проаналізувала наявні підходи до класифікації та сформулювала власні її критерії диференціації інформаційних відносин, розглянула елементи структури інформаційних відносин [8, с. 235]. Висновки та пропозиції науковця є ціннісними орієнтирами в дослідженні інформаційних відносин у діяльності ДПСУ.

Не менш важливим для розкриття теми нашого дослідження є дисертаційне дослідження Н.А. Литвин «Адміністративно-правове забезпечення інформаційної діяльності органів Державної фіскальної служби України», окремим питанням в якому розглянуто інформаційні відносини в діяльності Державної фіскальної служби України (далі – ДФСУ). Науковець підтримує позицію, що в більшості робіт, як і в законодавстві, відображений технічний, механістичний підхід до визначення суспільних відносин в інформаційній сфері. Вони визначаються як зберігання, отримання, надання та інші дії з інформацією [10, с. 128]. Тому він пропонує під категорією «інформаційні правовідносини в діяльності органів ДФСУ» розуміти суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення покладених на органи ДФСУ завдань та функцій, а також під час реалізації права на податкову та митну інформацію платниками податків, органами публічного адміністрування та правоохоронними органами [10, с. 148].

І.М. Сопілко в монографії «Інформаційні правовідносини за участю органів державної влади України» ставить під сумнів свободу вибору у здійсненні прав на інформацію для органів державної влади як суб'єктів інформаційних відносин, справедливо роз'яснюючи це тим, що отримання інформації не є свободою вибору при здійсненні права на інформацію, а діє лише імперативна норма щодо можливості чи неможливості брати участь в інформаційних відносинах [11, с. 67].

Можливість обирати процесуальні засоби отримання інформації представниками органів державної влади, зокрема під час адміністративно-процесуальної діяльності, оперативно-розшукової діяльності, досудового слідства тощо, не можна вважати свободою вибору того чи іншого виду поведінки щодо отримання інформації. У таких випадках органи державної влади обмежені законом у частині передбаченості підстав для вибору конкретного процесуального засобу отримання інформації [11, с. 68].

Також науковець досліджує питання щодо видів інформації, яка є предметом інформацій-

них правовідносин за участю органів державної влади України, правові підстави інформаційних правовідносин за участю органів державної влади. Він визначає, що особливим видом інформації є інформаційні адміністративні послуги, які задовольняють реалізацію суб'єктивних прав, запитів зацікавлених суб'єктів та доведення публічної інформації про органи влади [11, с. 111]. Право на звернення також може бути зараховати до інформаційної адміністративної послуги.

Комплексний теоретичний аналіз правового статусу податкової міліції як суб'єкта інформаційних правовідносин здійснив Д.О. Мороз у своєму дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правові засади діяльності податкової міліції як суб'єкта інформаційних відносин в Україні» [12, с. 3]. До суб'єктів інформаційних відносин науковець зараховує усіх суб'єктів правовідносин, які є користувачами будь-якої інформації [12, с. 7], та визначає, що інформація є обов'язковим елементом у системі інформаційних правовідносин. Встановлена взаємозалежність ефективності функціонування органів податкової міліції від інформації загалом і правової зокрема [12, с. 16].

Нині теоретичні засади інформаційних відносини в їх різних аспектах досліджені у значно більшій кількості наукових праць (Ю.П. Бурило, Ю.А. Іванова, Р.А. Калюжний, О.В. Копан, Б.А. Кормич, О.В. Кохановська, М.Ю. Кузнецова, О.Г. Марценюк, А.І. Марущак, М.М. Мікуліна, Д.О. Перов, О.В. Сосіна, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець та ін.), які неможливо охопити в межах однієї наукової статті. Розроблення усієї сукупності зазначених праць та їх важливі висновки і пропозиції дадуть змогу поглибити пізнання у доволі новій інформаційній тематиці в діяльності ДПСУ.

У контексті специфіки діяльності ДПСУ інформаційні відносини досліджені фрагментарно у монографічному дослідженні «Охорона національних інтересів України у прикордонній сфері (адміністративно-правовий аспект)» В.Л. Зьолкою, він розглядає інформаційне забезпечення управлінської діяльності органів ДПСУ. Науковець пропонує під інформаційним забезпеченням управління у ДПСУ розглядати цілеспрямовану діяльність органів і посадових осіб ДПСУ, яка здійснюється з додержанням вимог законодавства щодо забезпечення інформаційної безпеки та полягає в здійсненні процедур щодо пошуку, збирання, обробки, аналізу, зберігання і своєчасної передачі певним суб'єктам

управління даних, необхідних для формування і реалізації управлінського впливу, спрямованого на забезпечення ефективної організації охорони та захисту державного кордону, адекватного й оперативного реагування на загрози національній безпеці у прикордонній сфері та ускладнення обстановки на державному кордоні, попередження і розкриття правопорушень законодавства в прикордонній сфері, а також забезпечення ефективної організації діяльності системи ДПСУ та її елементів [13, с. 203]. Отже, в такому розумінні інформаційне забезпечення спрямоване на підтримання інформаційної безпеки у прикордонній сфері завдяки ефективному управлінню, заснованому на оперативній інформаційній діяльності.

Доволі обґрунтованими є пропозиції дослідника щодо вдосконалення окремих питань інформаційних відносин у прикордонному відомстві: визначити, що в діяльності ДПСУ надаються інформаційні послуги [13, с. 194]; розробити за закріпити критерії оцінки та доцільності належності інформації до категорії службової [13, с. 199]; створити в усіх ланках управління центри правової інформації; розробити та затвердити програму підготовки та перепідготовки фахівців у сфері інформаційно-аналітичної діяльності, до якої включити питання з інформаційного права; ефективніше використовувати в цьому плані можливості наявних інформаційно-телекомунікаційних систем ДПСУ [13, с. 201].

Р.М. Ляшук у своїй монографії «Діяльність відділів прикордонної служби Державної прикордонної служби України» зосередився на інформаційно-аналітичному забезпеченні як одній із форм діяльності відділів прикордонної служби. На думку автора, інформація є засобом обґрунтування рішень, що приймається начальником відділу прикордонної служби та необхідна для успішного виконання завдань з охорони державного кордону [14, с. 118]. Інформація у цьому контексті, як пише Р.М. Ляшук, виступає і як предмет, і як об'єкт, і як результат, а оперативність її отримання, повнота та достовірність безпосередньо впливають на можливості прикордонників орієнтуватись у складній ситуації, оцінювати її, прогнозувати зміни, чітко планувати свої подальші дії, змогу підрозділів загалом успішно виконувати свої функції [14, с. 119].

Висновки і пропозиції. Підсумовуюче викладене, варто зауважити, що теоретична основа інформаційних відносини в діяльності ДПСУ зумовлена міжгалузевим характером широкого

теоретичного масиву дослідження цих відносин у найкращих здобутках теорії інформаційного, адміністративного права та сукупності наукових досліджень, в яких розкриваються характерні особливості регулювання прикордонних відносин (правових, військових, технічних тощо). Що стосується об'єкта нашого дослідження, наукові розвідки мають стихійний та фрагментарний характер у цій сфері.

Загалом проаналізовані вітчизняні роботи дають змогу дійти висновку про відсутність однозначного розуміння не лише інформаційних відносин, але і його змісту, структурних елементів, інформації, інформаційної діяльності, інформаційної безпеки. У межах цього дослідження автор акцентувала на фундаментальних і концептуальних роботах у зв'язку з неможливістю охопити усю літературу за темою роботи в межах цього обсягу та масштабності сучасних інформаційних відносин.

Список використаної літератури:

1. Основи інформаційного права України : навч. посібник / В.С. Цимбалюк ін. ; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. Київ : Знання, 2004. 274 с.
2. Марущак А.І. Інформаційне право: доступ до інформації : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2007. 532 с.
3. Теорія держави і права : навч. посібник для підгот. фахівців з інформ. безпеки / О.О. Тихомиров та ін. ; за заг. ред. Л.М. Стрельбицької. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 332 с.
4. Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади : автореф. дис... д-ра юрид. наук : Харків, 2002. 39 с.
5. Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 475 с.
6. Сопілко І.М. Правові засади державної інформаційної політики України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 38 с.
7. Ліпкан В.А., Сопілко І.М., Кір'ян В.О. Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні : монографія / за заг. ред. В.А. Ліпкана. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2015. 664 с.
8. Селезньова О.М. Теоретико-методологічні основи інформаційного права України : монографія. Чернівці : Місто, 2014. 408 с.
9. Селезньова О.М. Теоретико-методологічні основи інформаційного права України як інтегрована категорія : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. С. 408.
10. Литвин Н.А. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної діяльності органів Державної фіскальної служби України : дис. ... д-ра юрид. наук. Ірпінь, 2018. 517 с.
11. Сопілко І.М. Інформаційні правовідносини за участю органів державної влади України. Київ : МП «Леся», 2013. 220 с.
12. Мороз Д.О. Адміністративно-правові засади діяльності податкової міліції як суб'єкта інформаційних відносин в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2016. 20 с.
13. Зьолка В.Л. Охорона національних інтересів України у прикордонній сфері (адміністративно-правовий аспект) : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. 672 с.
14. Ляшук Р.М. Діяльність відділів прикордонної служби Державної прикордонної служби України (адміністративно-правовий аспект) : монографія / за заг. ред. В.Л. Грохольського. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. 386 с.

Kushnir I. P. Theoretical foundations for research of information relations in activities of the State Border Guard Service of Ukraine

The article substantiates the necessity for scientific development of a separate direction – information relations in the activity of the State Border Guard Service of Ukraine. This is explained through the prism of the development of modern information society, in which the role of information relations is progressively increasing due to expansion of citizens' rights to receive information by filing a request (inquiry), increase of civil society's ability to control public administration bodies, improvement of modern electronic means in management of information, step up of protection of information which is important for individuals (legal entities), collectives, authorities and the state. In addition to such general guidelines, the topicality of the research is due to the peculiarities in the processes taking place in the field of state border protection, namely the introduction of a new system of state border protection based on European practices, the emergence of new information threats in the sphere of border guarding.

Due to these reasons and no comprehensive study available concerning the theoretical foundations of these relations, there is a need to gain new knowledge about the object of study, identify contradictions and formulate ways to develop (improve) information relations in activities of the SBGS of Ukraine.

The article highlights the considerable increase of scientific researches both on information, and border relations which allow to generate previously obtained knowledge (in already existing researches) on qualitatively new regularities of development of information relations within the realization framework of forms of operational and service activities of SBGS.

The scientific studies on information and border issues were analyzed, and the conclusion was made that the theoretical basis of information relations in the activities of the SBGS was predetermined by the cross-sectoral nature of a broad theoretical array of studies of these relations in the best achievements of the theory of information, administrative law and the set of scientific researches revealing the characteristic features for regulation of border relations (legal, military, technical, etc.). With respect to the object of our research, the scientific studies in this sphere are spontaneous and fragmentary.

Key words: *scientific research, information, State Border Protection, information threats, information society, the right to information.*